Азәрбайҹан ССР
Сијаси вә элми биликләри
јајан ҹәмијјәт

Ҹәмијјәтин үзвү
АББАС ЗАМАНОВ

АБДУЛЛА ШАИГ

Бакы — 1956

АЗӘРБАЙҸАН ССР
СИЯСИ ВӘ ЭЛМИ БИЛИКЛӘРИ ЯЯН ҸӘМИЙЙӘТ

894.362.09
З-24

Ҹәмиййәтин үзвү
АББАС ЗАМАНОВ

АБДУЛЛА ШАИГ

(Охунмуш мүһазирәнин стенограмы)

141028

М. Ф. Ахундов ад.
Азәрб. Республика
КИТАБХАНАСЫ

Азәрбайҹан ССР
Сияси вә элми биликләри яян ҹәмиййәтин нәшри

Бакы — 1956

АБДУЛЛА ШАИГ

Бу ил феврал айынын 25-дә язычы Абдулла Шаиг Талыбзадәнин анадан олмасынын 75 или тамам олур. А. Шаиг мүрәккәб вә шәрәфли бир ярадычылыг йолу кечмишдир. О, 45 ил бундан әввәл кәнчлийә мүрачиәтлә язмышдыр:

О думанлы, фыртыналы кечмишләрдән узаглаш!
Одлу, мәтин аддымларла ери, ери, дурма, арш!..
Ирәлидә инан ки, бир чәннәт кими чаһан вар.
Сабаһ күнәш орда доғар, сәадәт орда парлар.

Бу мисралар Абдулла Шаигин зәнкин әдәби-педагожи фәалиййәти үчүн эпиграф сайыла биләр. Гочаман язычы, севимли мүәллим Азәрбайчан кәнчлийини узун илләр бою даим «думанлы, фыртыналы кечмишләрдән» узаглашмаға, мәдәни, хошбәхт һәят уғрунда, ишыглы кәләчәк уғрунда мүбаризәйә гошулмаға чағырмышдыр.

Ярым әсрдән артыгдыр ки, о, көзәл вә сәмими бәдии әсәрләри илә Азәрбайчан кәнчләринин мә'нәви инкишафына истигамәт верир, онлара вәтәнпәрвәрлик, һуманизм, әмәйи вә тәбиәти севмәк, доғручул вә намуслу олмаг кими йүксәк бәшәри кейфиййәтләр ашылайыр. Кәнчлийимизин бир нечә нәсли А. Шаигин дәрсликләрини охуюб тәрбийәләнмиш, ибтидаи, орта вә али мәктәбләрдә Шаигдән дәрс алмыш, онун ширин дәрсләрини вә мараглы мүһазирәләрини бөйүк алудәликлә динләмишдир. Азәрбайчанын элә бир шәһәри, кәнди, яхын вә я узаг кушәси йохдур ки, орада Шаигин тәләбәси олмасын.

Шаиг өз тәләбәләриндә унудулмаз хатирәләр бурахмышдыр. Артыг узун илләрдир ки, Шаигин ады Азәрбайчанда көзәл вә гайғыкеш мүәллим, хейирхаһ вә меһрибан инсан, намуслу вә әмәксевән вәтәндаш символу олмушдур. Бә'зән адамлар тә'рифә лайиг олан бир шәхсин һаггында «о, Шаиг кими инсандыр» дейирләр. Ағ сачлы

мүəллимлəр, көркəмли язычылар, адлы-санлы алимлəр, мəшһур сəнəткарлар «мəн, Шаигин тəлəбəси олмушам» сөзлəрини вүгарла ифадə эдирлəр. Шаигə гаршы йүксəк эһтирам, сəмими мəһəббəт вə миннəтдарлыг һисси тəлəбəлəринин үрəйиндə элə дəрин көк салмышдыр ки, Шаигин ады кəлдикдə онлар гейри-ихтияри оларaг аяға галхмаг истəйирлəр.

А. Шаиги айры-айры адамлар вə тəбəгəлəр дейил, бүтүн халг севир. Шаиг халгын бу мəһəббəтини вəтəн гаршысындакы мисилсиз хидмəтлəрилə газанмышдыр. Əлли илдəн артыгдыр ки, о, фəдакар мүəллим вə язычы кими, халгынын мəдəни йүксəлиши уғрунда түкəнмəз бир гүввə илə чалышыр.

Азəрбайчан халгынын ярым əсрлик мəдəни инкишаф тарихиндə элə бир бөйүк вə я кичик һадисə йохдур ки, Шаигин орада иштиракы олмасын. Əсримизин илк иллəриндəн ичтимаи һəят сəһнəсинə атылан Шаиг һəмишə Азəрбайчан халгынын мəдəни инкишафы уғрунда кедəн кəркин мүбаризəлəрин мəркəзиндə дуран сималардан бири олмушдур. 1905-чи илдəн сонра Азəрбайчан мүəллимлəринин Бакыда кечирилəн I вə II гурултайларында, ени типли мəктəблəрин кенишлəнмəсиндə, бу мəктəблəр үчүн дəрсликлəр ярадылмасында, Азəрбайчан дили вə əдəбийятынын тəдриси саһəсиндə апарылан ислаһатларда, ени əлифбанын тəтбиги вə с. бу кими үмумхалг əһəмиййəти олан мəдəни тəдбирлəрин һəята кечирилмəсиндə А. Шаиг фəал иштирак этмишдир. О, бə'зəн идея чəһəтдəн янылса да чəтин имтаһанлардан, мүрəккəб ичтимаи-сияси мүбаризəлəрдəн алны ачыг чыхыб, һəгиги совет мүəллими, совет язычысы олмушдур.

☆

Абдулла Шаиг Талыбзадə 1881-чи ил феврал айынын 25-дə Тбилисидə руһани аилəсиндə анадан олмушдур. Онун атасы Ахунд Молла Мустафа «Идарейи-руһаниййə»дə ишлəйир вə алты синифли шəһəр мəктəбиндə мүəллимлик эдирди. А. Шаиг едди яшында бу мəктəбə дахил олуб, фарс вə рус диллəрини өйрəнмишдир. Сонра, 1893-чү илдə анасы илə бирликдə Иранын Мəшһəд шəһəринə кедиб едди ил орада яшамыш вə тəһсилини давам этдирмишдир. Шаиг əдəби ярадычылыға да һəмин иллəр-

дə башламышдыр. О, бу заман Валеһ тəхəллүсү илə гəзəллəр язмыш вə Крыловун «Сазандалар», «Гурд вə пишик», «Ики өкүз», «Меймун вə көзлүк», «Гарға вə пендир» тəмсиллəрини фарс дилинə тəрчүмə этмишдир. Əдиб 1920-чи илдə Бакыда, фарс дилиндə яздығы «Күлшəни-əдəбийят» дəрслийиндə һəмин бу тəмсиллəри дə вермишдир.

1900-чү илдə А. Шаиг Хорасандан Тбилисийə гайытмыш, бир нечə ай орада яшадыгдан сонра Бакыя көчмүш вə индийəдəк бурада яшамагдадыр. 1901-чи илдə О, Нəриман Нəримановун иштирак этдийи комиссия гаршысында мүвəффəгиййəтлə имтаһан вериб мəктəблəрдə Азəрбайчан дили мүəллими диплому алды вə һəмин илин октябр айындан мүəллимлийə башлады.

Бу заман нефт Бакысы артыг ири игтисади вə мəдəни мəркəзə чеврилмишди. Русиянын али мəктəблəриндə, Горидəки мəшһур Загафгазия мүəллимлəр семинариясында тəһсил алмыш Азəрбайчан зиялылары шəһəрдə маариф вə мəдəниййəтин мүхтəлиф саһəлəриндə чошғун фəалиййəт көстəрирдилəр. Бакынын гызғын ичтимаи-мəдəни һəяты əмəк севəн кəнч мүəллимин гаршысында кениш фəалиййəт имканлары ачды; чох кечмəдəн о, шəһəрин фəал маариф хадимлəриндəн бири кими шөһрəт тапды.

А. Шаиг пролетар Бакысында Н. Нəриманов, Һəсəнбəй Зəрдаби, Н. Вəзиров, Ə. Һагвердиев, С. С. Ахундов вə башга көркəмли язычы-маариф хадимлəри илə əл-əлə вериб халгын мəдəни инкишафы йолунда фəдакарлыгла чалышырды. О, мүəллимлик эдир, дəрсликлəр дүзəлдир, бəдии ярадычылыгла мəшғул олур, кəнч нəслин тə'лим вə тəрбийəси үчүн гүввə вə бачарығыны əсиркəмирди.

Азəрбайчан əдəбийятынын инкишафына реалист-демократик истигамəт верəн 1905-чи ил ингилабындан сонра Шаигин дə бəдии ярадычылығында мүəййəн енилик яранды. О, схоластик поэзия илə əлагəсини кəсиб, ени мəзмунлу əсəрлəр, хүсусəн ушаглар үчүн шеирлəр вə һекайəлəр язды. Лакин гейд этмəк лазымдыр ки, хырда буржуазия мүһитиндə тəрбийə алмыш кəнч Шаиг 1905-чи ил ингилабынын мə'на вə əһəмиййəтини һəлə айдын дəрк эдə билмирди. Буна көрə дə о, демократик «Молла Нəсрəддин» əдəби чəрəяны илə мүртəче «Фүюзат» əдəби чə-

рәянынын арасында тәрәддүд кечирир, бә'зән молланәсрәддинчиләрә, бә'зән исә фүюзатчылара тәрәф мейл көстәрирди. Анчаг ярадычылығынын үмуми руһу э'тибары илә о, фүюзатчылара йох, молланәсрәддинчиләрә яхын иди.

Азәрбайчанда Совет һакимиййәтинин гурулмасыны А. Шаиг бөйүк руһ йүксәклийи илә гаршылады. О, тәрәддүд этмәдән совет гурулушуну алгышлады, ени, сосялист мәдәниййәтинин яранмасы уғрунда чошғун фәалиййәт көстәрди.

Шаиг Совет һакимиййәти илләриндә али мәктәбләрдә Азәрбайчан әдәбийяты тарихинә даир мүһазирәләр охумуш, совет мәктәбләри үчүн програмлар, дәрсликләр дүзәлтмиш вә бәдии ярадычылығыны да ени илһамла давам этдирмишдир.

Партия вә һөкумәт Абдулла Шаигин халг гаршысындакы хидмәтләринә йүксәк гиймәт вермишдир. Гочаман әдиб Ленин ордени илә тәлтиф эдилмиш вә она Әмәкдар инчәсәнәт хадими фәхри ады верилмишдир. 1946-чы илдә Азәрбайчан халгы Шаигә йүксәк э'тимад бәсләйәрәк, ону Икинчи чағырыш ССРИ Али Советинә депутат сечмишди.

☆

А. Шаиг әдәбийятын мүхтәлиф жанрларында языб-ярадан бир әдибдир. О, әсримизин илк илләриндән башлаяраг шаир, насир, драматург, ушаг язычысы вә әдәбийят дәрсликләри мүәллифи кими танынмышдыр. Халгы чәһаләт пәнчәсиндән гуртармаг, ону мәдәни вә хошбәхт көрмәк арзусу Шаиг ярадычылығынын әсасыны тәшкил эдир. О, илк әсәрләриндә халгынын мәдәни керилийинә ачыйыр, ону вәтәнин үфүгләрини бүрүйән «булутлу пәрдәләри» йыртмаға чағырырды. «Чәннәт кими бир чаһан» арзусу илә яшаян шаир өз әсәрләриндә белә бир гәт'и гәнаәтә кәлирди ки, көһнә чәмиййәт, көһнә мүһит зәмининдә мәдәни, ишыглы һәят гурмаг мүмкүн дейилдир. Чүнки:

Доғармы бир енилик бу һилалын алтында?..
Бу ер, бу көй, бу күнәш көһнә, бу һәят көһнә.
Идарә көһнә, бәшәр көһнә, каинат көһнә.
Чаһан яшармы бу мүдһиш завалын алтында?

Лакин о, нифрәт бәсләдийи бу көһнә гурулушу йыха биләчәк гүввәни айдын көрә билмир, «һаггы памал олан» зәһмәткеш халгын мә'руз галдығы амансыз зүлм вә ишкәнчәләрдән дәһшәтә кәлиб кәдәрә гапылырды, шаирин «үмиди-йә'с арасында юварланан» һәссас көнлү «гырыг бир рүбаб кими» инләйирди.

Бу инилти суб'ектив сәчиййәли инилти дейилди. Шаирин рүбабы она көрә инләйирди ки, чаризмин зәрбәләри алтында азадлыг һәрәкаты боғулмуш, «күнәшли һүрриййәт гара булутлара бүрүнмүшдү». Һәм дә Шаиг һәятдан әл үзмүш бәдбин бир шәхс кими инләмир, думанлы вә мүчәррәд шәкилдә олса да, «шанлы истигбал» үмиди илә яшайыр вә инанырды ки, халгы бу шанлы истигбала говушдурачаг еканә бир гүввә варса, о да «заманын ингилабчыларыдыр». Столыпин иртичаынын ағыр илләриндә шаир онлары халгын көмәйинә чағырырды:

Әлдә этмәк үчүн бөйүк әмәли,
Горхмайын, чүр'әт илә галхышыныз,
Фыртына, далғаларла чарпышыныз,
Ирәли, гәһрәманларым, ирәли!

☆

Шәфәг атдыгда, я даһа эркән,
Инанын саһилә дәмир атарыг,
Бу гаранлыг думанлары ударыг,
Сизи алгышлаяр сөвимли Вәтән!

Ингилабдан әввәл бир сыра көзәл, реалист әсәрләрин мүәллифи кими танынан Шаигин ярадычылығында зиддиййәтли сәһифәләр дә олмушдур. Вахтилә һәятда баш верән ичтимаи зиддиййәтләри дүзкүн дәрк эдә билмәдийи үчүн о, бә'зән хырда буржуазия һуманизми вә мүчәррәд романтик мотивләр дә тәрәннүм этмишдир. 1914-чү илдә язылмыш «Идеал вә инсанлар» адлы драматик поэмада мүәллиф реал һәятдан көтүрдүйү мөвзуу мүчәррәд шәкилдә романтикләшдириб, мүһарибә дәһшәтләрини фәлсәфи чәһәтдән мә'наландырмаг истәмишдир. О, әсәрин сонунда белә бир нәтичәйә кәлмишдир ки, куя мүһарибәнин яранмасына сәбәб ер үзәриндә яшаян бүтүн инсанлардыр, әкәр бүтүн инсанлар өзләрини мә'нәви чәһәтдән ислаһ этсәләр, дүняда мүһарибә олмаз. Беләликлә, поэмада мүһарибәләри доғуран ичтимаи, синфи зид-

дийийәтләр өрт-басдыр эдилирди. Һеч шүбһәсиз ки, бу чәһәтләр шаирин хырда буржуа дүнякөрүшүнүн нәтичәси иди.

Лакин Шаиг ярадычылығынын үмуми пафосуну тәшкил эдән бу мәһдудийиәтләр дейил, онун чанлы һәятдан кәлән реализмидир. Мүәллифин «Мәктуб етишмәди», «Пир», «Көч», «Интиһармы, яшамагмы?» кими һекайәләриндә, «Дурсун», «Әсримизин гәһрәманлары» адлы повестләриндә ингилабдан әввәлки Азәрбайчан һәятынын чанлы лөвһәләри верилмишдир.

Әдибин 1908-чи илдә гәләмә алдығы «Мәктуб етишмәди» һекайәсиндә нефт фәһләсинин ағыр һәяты, саһибкарларын вәһши, истисмарчы тәбиәти әлван бояларла тәсвир олунмушдур. Һекайәдә мүәллиф бизи Гурбан адлы бир фәһләнин уғурсуз талеи илә таныш эдир. Гурбан аиләсинә бир парча чөрәк газанмаг үчүн Чәнуби Азәрбайчандан Бакыя кәлиб нефт мә'дәнләринин бириндә ишә кирир. Лакин о, бурада нәинки көзү йолда галан аиләсинә рузи газана билмир, һәтта өзү дә мәһв олур. Мәшәггәтли күнләрин бириндә нефт гуюсу Гурбаны удур, үстүндә «Гурбанын ушагларынын анасына чатачагдыр» сөзләри язылмыш мәктуб көндәрилмәмиш галыр. Саһибкар гуюну газан башга фәһләләрә 50 манат верир ки, бу сирри һеч ердә ачмасынлар. Гурбанын тәр төкә-төкә әли илә газдығы гуюнун фантаны онун үчүн фачиә, саһибкар үчүн байрам олур.

Һекайәнин әсасында гоюлмуш һадисә тамамилә реал вә инандырычыдыр. Гурбанын бу дәһшәтли фачиәси о заман йүзләрин, бәлкә дә минләрин нәсиби иди. Һекайәнин сурәтләриндән бири бу фикри белә тәсдиг эдир: «Бах, бу ерләрин һәр кушәсинә аяг бассан, һәр овуч торпағына газма вурсан ишчи сүмүйү көрәр, ишчи фәряды эшидәрсән».

Мүәллиф эйни дөврдә яздығы «Көч» һекайәсиндә кәнд һәятынын мараглы лөвһәләрини чанландырмыш, саф инсан сурәтләри яратмышдыр. Бу һекайәдәки Кәрим баба, Айрым гызы, чобан Оруч вә башгалары тәмиз, садә, рәһмдил вә әмәк севән адамлардыр. Фитнә, рия, шөһрәт, кин яшыл дағларын гойнунда хошбәхт һәят сүрән бу инсанлара тамамилә яддыр.

«Көч» һекайәсиндә көзәл тәбиәт тәсвирләри вардыр.

Биз бу тәсвирләри охудугда хәялымызда доғма Азәрбайчан тәбиәтинин көзәл мәнзәрәләри чанланыр. Бахын, язычы тәбиәтин көзәлликләрини нечә тәрәннүм эдир:

«Азәрбайчан!.. Доғма Вәтәнимин көзәл тәбиәти вардыр. Сәһәрләрә мәхсус олан нәсимдән арабир ярпаглар тымылданыр, тарлалар, тәпәләрә, чөлләрә халы кими дөшәнмиш ләтиф, юмшаг отлар, чичәкләр дәниз кими далғаланыр, яшыл ярпаглар арасына сығынмыш гушчуғазлар сәс-сәсә вериб өтүшүр... Ирәлиләдикчә гаршымызда бир-бириндән даһа көзәл тәбиәт, даһа көзәл лөвһәләр ачылыр. Дағларын арасындан юхары галхдыгда һава башгалашыр, инсан үрәк долусу нәфәс алыр. Юмшаг отларын, әлван чичәкләрин, дағ нанәләринин көзәл гохусундан инсан биһуш олур».

Яйлаг һәятынын чазибәдар хүсусийиәтләри дә һекайәдә сәнәткаранә тәсвир эдилмишдир. Бу лөвһә кими валеһ этмәз:

«Бу ерләрин сәһәрләри, ахшамлары мәнә һәр шейи унутдурурду. Ахшамлар гоюн-гузу мәләшә-мәләшә обая дөнәркән, сәсдән гулаг тутулурду. Яваш-яваш нәфәс алан сәһәрләрин, ахшамларын ганадлары учундан яйылан сәринлик, дағ чичәкләринин, чөкә ағачларынын, горугларда, тарлаларда бичилмиш тәзә отларын көзәл әтри, булагларын шырылтысы, гушларын өтүшмәси, гузуларын мәләшмәси, итләрин һүрүшмәси бир-биринә гарышараг обая башга бир рәнк, башга бир шәкил верирди. Һәр шейдә бир енилик, һәр шейдә бир тәравәт көрүнүрдү».

Вахтилә Алексей Максимович Горки рус тәбиәтинин мүғәннией Михаил Пришвинә көндәрдийи мәктубунда онун һейранэдичи тәбиәт тәсвирләриндән вәчдә кәлдийини билдирдикдән сонра әлавә эдирди ки: «Мәнчә сиз тәбиәт һаггында дейил, ондан даһа артыг бир шей олан, бизим ана торпаг һаггында язырсыныз».

Шаигин дә тәбиәт тәсвирләри беләдир. О, сәнәткаранә тәбиәт тәсвирләрилә һәр шейдән әввәл ана Вәтәни охучуларына севдирир.

Бә'зән дейирләр ки, «Көч» һекайәсиндә Шаиг кәнд идиллиясы ярадыб, патриархал-феодал кечмиши идеализә эдиб. Бу иддиа янлышдыр. «Патриархал-феодал һәят» дейә халгын бүтүн кечмишинин үстүндән гәләм

чәкмәк олмаз. Кечмишдә халгын көзәл ән'әнәләри, Кәрим баба кими инсанлары азмы олмушдур? Нийә кәрәк онлар әдәбиййатда экс олунмасын?

А. Шаиг Азәрбайчан кәндиндә һөкм сүрән ағыр зүлм вә истисмара да көз юммамышдыр. Әдиб 1913-чү илдә Сабир сатирасынын тә'сири алтында яздығы «Әкинчи вә хан» ше'риндә йохсул кәндлинин ачыначаглы вәзиййәтини реалист гәләмлә белә тәсвир этмишдир:

Кәлдим бош әл илә гапына, говма, дәхиләм,
Йохсул, үзү гарә, әмәйи пуч вә сәфиләм.
Гәлби гырығам, бойну бүкүк, хәстә, әлиләм.
Кәл эйлә мәним дәрдимә дәрман, сәнә гурбан.
Һагсыз, гуру муздурча бу һейван сәнә гурбан

☆

Әсди гара ел, чәлтийи, бостаны совурду,
Бу фәгр вә зилләт нечә илдир бизи йорду.
Яғмады яғыш, янды тахыл, чүмлә күл олду.
Бир дәнә әлә кәлмәди һеч, хан, сәнә гурбан.
Бу башы бәлалы чаным һәр ан сәнә гурбан.

Бу мисралары охудугда көзүмүзүн габағында заваллы бир кәндли сурәти чанланыр. О, зәһмәт чәкиб тәр төкмүш, чалышыб-чапаламыш, «илан тәк габыг гоймуш», нәтичәдә исә «гуру ердә ялавач, чылпаг» галмышдыр. Онун «бәти-бәнзи гачмыш балалары эвдә ачындан мәләширләр».

Белә бир чыхылмаз вәзиййәтә дүшән кәндлинин башга бир чәкилмәз дәрди дә вардыр: о, хана верки вермәлидир. Әкәр вермәсә дәрисини соярлар. Буна көрә о, ханын гаршысында бойнуну бүкүб «кәл бу ил бизә веркини, рәһм эйлә, бағышла» дейә ондан мәрһәмәт диләйир.

Бу ше'ри охудугда эйни заманда гаршымызда залым бир мүлкәдар сурәти дә чанланыр. Биз онун кәндлийә рәһм эдәчәйинә инанмырыг. Чүнки үрәйиндә мәрһәмәт һисси олан шәхсә һеч вахт бу дил илә ялвармазлар.

Мүәллиф «Дурсун» повестиндә исә патриархал-феодал кәнд мәишәтини тәнгидә тутмушдур. Онун тәнгиди мә'налы вә дүшүндүрүчүдүр. Бөйүк аилә саһиби олан гоча Дурсун оғлуна той этмәйә һазырлашдығы бир заманда чаван бир гыза вурулур. Һеч бир гүввә, һеч бир мәнә көзләри гызмыш гочанын вәһши эһтирасынын гаршысыны ала билмир. О, үрәйини бир кәнчә бағламыш гызы зор илә көтүрүб гачыр. «Бәдәни гыллы меймунун» бу азғын һәрәкәти күнаһсыз адамларын мәһвинә, хошбәхт аиләләрин дағылмасына сәбәб олур. Бунунла мүәллиф охучуда кечмишин инсаны эйбәчәрләшдирән мурдар чәһәтләринә дәрин нифрәт һисси доғурмушдур.

Нәчиб инсан олан Шаиг өз әсәрләрилә охучуларына да нәчиб дуйғулар ашылайыр. 1910-чу илдә яздығы «Интиһармы, яшамагмы?» һекайәсиндә мүәллиф азәрбайчанлы Аслан илә эрмәни Аванесин достлуғуну сон дәрәчә тә'сирли бир шәкилдә тәсвир этмишдир. Асланла Аванес сәмими достдурлар. Онларын бу достлуғу аиләләринә дә кечмишдир. Асланын арвады Марал илә Аванесин арвады Асмик бир-бирләрини доғма бачы кими севирләр. Бу аиләләрин тою да, ясы да бир кечир, дар күндә бир-бирләринә даяг олурлар. Вар-йоху әлиндән чыхан Аслан аиләсини ач көрмәмәк үчүн өзүнү өлдүрмәк гәрарына кәлдикдә Аванес она әл тутуб, интиһар фикриндән дашындырыр. Аслан достуна борчлу галмыр, гышын союғунда өзүнү Күр чайына атыб суда боғулан Аванеси өлүмдән хилас эдир.

Аслан да, Аванес дә, онларын арвадлары—Асмик дә, Марал да сәмими инсанлардыр. Мүгәддәс достлуг вә гардашлыг һисси бу адамлар үчүн һәр шейдән йүксәкдир. Асланын өлүмүн ағзындан чәкиб чыхардығы Аванес она «әсрләрдән бәри биз дин айры гардашыг. Сән гардашлыг вәзифәни лайигинчә ифа этдин. Бир инсанын һәятыны тә'мин этмәк, она ени һәят вермәк,—бундан бөйүк нә ола биләр? Өмрүм олдугча сәнә гаршы миннәтдарам» дедикдә Аслан она белә чаваб верир: «Сәни мән дейил, өзүн гуртардын! Бир ил әввәл һәятын амансыз зәрбәләри алтында әзиләрәк башымы итирдийим заман интиһара гәрар вермишдим. О интиһардан мәни сән гуртардын. Әкәр гуртармасайдын букүн сән вә бир ил әввәл мән һәята вида этмәйә мәчбур идик. Бизи гуртаран нә сәнсән, нә дә мән. Биздә олан вәтәндашлыг вә сәмими гардашлыг һиссидир. Һәр икимиз о өлмәз һиссә миннәтдар олаг».

А. Шаигин ингилабдан әввәл ән бөйүк нәср әсәри «Әсримизин гәһрәманлары» романыдыр. Мүәллиф бу романы язаркән гаршысына о заманкы Азәрбайчан кәнд-

лийнин мә'нәви аләмини, дүнякөрүшүнү, һәят вә мүбаризәсини кениш планда әкс етдирмәк вәзифәси гоймушдур. Романда бир-биринә зидд ики сүжет хәтти вардыр: Зәки вә Әшрәф хәтләри.

Зәки хәттиндә кәнчләрин ени һәят уғрунда мүбаризәси, ингилаби һәрәкатда иштиракы; Әшрәф хәттиндә исә буржуа кәнчләринин мә'нәви ифласы тәсвир олунур. Романын сон фәслиндә Зәки ингилаби мүбаризәдә һәлак олур, Әшрәф әхлаг позғунлуғу үстүндә өлдүрүлүр. Доғрудур, романын образлар аләми бир о гәдәр зәнкин дейил вә һадисәләрин вәһдәти зәифдир, лакин о заман Шаигин белә бир мөвзуа әл атмасы факты онун ярадычылығында мүсбәт бир һал иди.

Шаигин ингилабдан әввәлки ярадычылығындан бәһс едәркән, онун ушаглар үчүн яздығы әсәрләр вә тәртиб етдийи әдәбийят дәрсликләри һаггында данышмамаг олмаз.

1905-чи ил ингилабындан сонра мәктәбләрин сайынын артмасы илә әлагәдар олараг ушаг әдәбийятына бөйүк еһтияч һисс едилди. Бу еһтиячы өдәмәк үчүн биринчи нөвбәдә мүәллим язычылар: М. Ә. Сабир, С. С. Ахундов, А. Сәһһәт вә А. Шаиг гәләмә сарылыб Азәрбайчан ушаг әдәбийятынын ән яхшы нүмунәләрини ярадтдылар. Онларын бу әсәрләри дәрсликләрдә вә «Дәбистан», «Рәһбәр», «Мәктәб» адлы ушаг журналларында нәшр едилирди.

Шаиг балача охучуларыны һеч бир заман унутмамышдыр. О, ярадычылығынын бүтүн дөврләриндә ушаглар үчүн ширин һекайәләр, нағыллар, шеирләр, поэмалар вә п'есләр язмышдыр. Ушагларымызын дилинин әзбәри олан бу әсәрләр чохдан ушаг әдәбийятымызын гызыл фондуна дахил олмушдур. Әдибин ушаг әсәрләриндә һәр шейдән әввәл онун мүәллимлийи өзүнү бүрузә верир. Бу әсәрләри язаркән мүәллиф өз кичик охучуларынын мараг вә психолокиясыны нәзәрә алмыш, онлара йүксәк бәшәри кейфиййәтләр ашыламаг мәгсәди күдмүшдүр.

Бөйүк рус тәнгидчиси В. Г. Белински ушаг язычысы олмағын шәртләриндән бәһс едәрәк демишдир ки, «ушаг язычысынын яранмасы үчүн чох, олдугча чох шәртләр вардыр: нәчиб, севән, риггәтли, сакит, көрпәчә-садәдил бир гәлб, йүксәк мә'луматлы бир ағыл, шейләрә айдын

бахыш, ялныз чанлы тәсәввүр дейил, һәм дә чанлы, шаиранә бир хәял, һәр шейи чанлы, рәнкин сурәтләр һалында тәсәввүр етмәйә габил бир хәял лазымдыр. Айдындыр ки, ушаглара гаршы мәһәббәт, ушаг яшынын тәләб, хүсусиййәт вә тәфәррүатыны дәриндән билмәк дә ән мүһүм шәртләрдәндир».[1]

Өз тәбиәти е'тибарилә садә, сәмими, һәссас, үзүкүләр вә хейирхаһ бир инсан олан А. Шаигдә бу кейфиййәтләрин демәк олар ки, һамысы вардыр. Буна көрә о, өз әсәрләри илә ушагларын гәлбинә вә шүуруна һәмишә нүфуз едә билмишдир. Шаигин гырх беш ил әввәл яздығы «Түлкү Һәччә кедир», «Яхшы арха», «Тыг-тыг ханым» кими әсәрләри бу күн белә өз тәравәтләрини итирмәмишләр, инди дә мәктәблиләримиз бу әсәрләри сева-сева охуюрлар.

Шаигин ушаглар үчүн яздығы шеирләрин дили садә, вәзни ойнаг, үслубу сәмимидир. Мәсәлән:

Бәнәфшәйәм, бәнәфшә,
Дүшмүшәм дилә, дишә.
Гызлар, оғланлар мәни
Дәриб тахарлар дөшә.

Яхуд:

Бир обада көрпә гузу,
Мәләр, мәләр гачар дүзү.
Анасын ахтарар көзү.
Дедим: гачма, көзәл гузум,
Сәни мән бәсләрәм өзүм.

Башга бир мисал:

Довшан, довшан, а довшан,
Гачма даян, а довшан.
Гачма сәни севәндән,
Чан кими бәсләйәндән.

Сәмими ше'риййәт нүмунәси олан бу мисралары ким сева-сева охумаз?

А. Шаигин ушаглар үчүн яздығы әсәрләрин чоху илк дәфә онун тәртиб етдийи әдәбийят дәрсликләриндә

---

[1] В. Г. Белински. «Сечилмиш мәгаләләр», Бакы, Ушагкәнчнәшр, 1948, сәһ. 129—130.

чап олунурду. Азәрбайчанда Шаиг гәдәр чохлу әдәбийят дәрслийи тәртиб едән икинчи бир мүәллиф йохдур. О, мүхтәлиф заманларда он бир әдәбийят дәрслийи тәртиб етмишдир. Мәктәбләримиздә ана дили вә әдәбийят узун мүддәт әсасән Шаигин дәрсликләри үзрә өйрәнилмишдир. Бу дәрсликләри әдиб садәчә олараг тәртиб етмирди, онларда кедән һекайәләрин вә шеирләрин чохуну өзү язырды.

☆

Сосялист ингилабынын Азәрбайчанда гәләбәси А. Шаигин гаршысында ени ярадычылыг үфүгләри ачды. Совет идеолокиясынын тә'сири илә әдибин ярадычылығында тәдричлә олса да, чидди мәфкурәви дөнүш яранды. Зәһмәткеш инсан, онун фачиәләрлә долу кечмиши вә өз гуртулушу уғрунда апардығы ингилаби мүбаризә, сосялист чәмиййәти гуручулуғунда көстәрдийи әмәк рәшадәти инди Шаиг ярадычылығынын башлыча мөвзуу олду. О, ени гурулушун халга вердийи мадди вә мә'нәви не'мәтләрә севинир, илк шеирләриндә онлары өзүнә мәхсус бир әда илә алгышлайыб тәрәннүм едирди. Азад Вәтәнин көзәлликләриндән вәчдә кәлән шаир язырды:

Бу өлкәдә нәләр йохдур көрәнә?
Һәр ян, һәр шей бир-бириндән көзәлдир.

Сонра шаир поэзия дили илә ифтихарла дейир ки, бу көзәл Вәтәнин һәр нәйи варса, инди зәһмәткеш инсанындыр.

Шаигин совет дөврү поэзиясында артыг әләм, кәдәр йох, нәш'ә вә севинч вардыр. Гочаман язычы совет гурулушунун ени-ени гәләбәләрилә фәрәһләнир, өз шеирләриндә «елдән ганад, шимшәкдән сүр'әт алыб» әмәк харүгәләри көстәрән зәрбәчини, Вәтәнин кешийиндә даянан дөйүшчүнү, «алнында улдузлар, күнәшләр парлаян» пионери, дәниз кими далғаланан комсомол ордусуну, ингилабын ағ күнә чыхардығы азад Азәрбайчан гадыныны үрәкдән тәбрик едир, онлара ени мүвәффәгиййәтләр диләйир.

А. Шаиг совет дөврүндә бир сыра гиймәтли һекайәләр дә язмышдыр. Бунларын бә'зиләриндә («Ана бачы», «Өзүн билирсән мәнә нә!») мүәллиф сырави инсанларын мүсбәт сурәтләрини яратмыш, бә'зиләрини исә мүасир ич-

тимаи мәсәләләрә һәср етмишдир. Мәсәлән, «Вәзифә» һекайәсиндә әдиб бүтүн һәяты бою ону мәшғул едән бир мәсәләйә—мәктәб вә аилә, онларын мүтәгабил әлагәси, ушаға тә'сири мәсәләсинә тохунуб, өз вәзифәсини шәрәфлә еринә етирән мүсбәт бир мүәллим образы яратмышдыр. Мәктәб, тә'лим, тәрбийә—бу мүәллимин һәятынын мә'на вә мәзмунуну тәшкил едир. О, маһир бир психолог кими өз шакирдләринин һиссинә, шүуруна тә'сир вә нүфуз етмәйи бачарыр. Онларын һеч бир һәрәкәти онун көзүндән яйынмыр. Бу мүәллим үчүн ислаһ едилмәйән шакирд йохдур. О, буну һәятда сынагдан чыхардығы тәчрүбәси илә сүбут едир.

Ингилабдан әввәл «Интиһармы, яшамагмы?» һекайәсиндә халглар достлуғу идеясыны тәблиғ едән А. Шаиг ингилабдан сонра бир даһа бу мөвзуа гайыдыб, «Әсәби адам» һекайәсини язмышдыр. Һекайәнин баш сурәти сон дәрәчә әсәби бир адамдыр. О, гатарла һарадан исә мүаличәдән гайыдыр. Вагондакыларын һәр бир ади һәрәкәти онун әсәбләринә тохундуғу үчүн әсәби адам дәгигә башы өзүндән чыхыр. Буна көрә сәрнишинләрин ондан зәһләси кедир. Лакин һекайәнин сонунда, бу адамын руһи хәстәлийә тутулмасынын сәбәби айдын олдугда сәрнишинләр «әсәби адамын» вәзиййәтинә ачыйыр, она рәғбәт бәсләйирләр. Һамы инаныр ки, әсәби адамын еринә ким олсайды бәлкә ондан да пис вәзиййәтә дүшәрди.

Ахы, әсәби адамын башына нәләр кәлмәмишдир? О, «чаризмин үсул-идарәсиндәки истибдадын ән горхунч вәһшәтләринә мә'руз галмыш бир вәтәндашдыр. Одессалы олан бу йәһуди, ушаглығындан та ингилаба гәдәр һәр ил Гызыл Юмурта вә Иса тәвәллүдү байрамы яхынлашдығы заман һөкумәтин кизли әмринә көрә вәһши гара күруһун вә мүтәәссиб һәрифләрин күнләрчә давам едән ганлы гәтл-гарәтләринин дәһшәтләри ичиндә, чардагларда титрәйә-титрәйә бөйүмүш, инләйә-инләйә яшамыш вә һәр ил бу ганлы байрамларда өлүм үзлү вәһшәтләрә мә'руз галмышдыр».

Көрүндүйү кими, мүәллиф бир нечә чүмлә илә кечмишдә йәһуди халгынын башына кәтирилән ганлы фәлакәтләри тә'сирли бир шәкилдә ачыб көстәрмишдир.

Шаиг совет дөврү ярадычылығында тез-тез кечмишә гайыдыр, халгын «зүлмәт сәлтәнәтиндә»ки дөзүлмәз вә-

17108 321-89

М. Ф. Ахундов ад.
Азәрб. Республика
КИТАБХАНАСЫ

зиййәтини реал бояларла тәсвир этмәклә, охучуларда азад совет һәятына севки һиссини дәринләшдирирди. Инди артыг мүәллиф өз әсәрләриндә кечмишин ағыр күнләрини садәчә олараг тәсвир этмәклә кифайәтләнмир, буну,— «Илдырым» п'есиндә олдуғу кими,—халгын истисмар дүнясы әлейһинә апардығы өлүм-дирим мүбаризәсинин фонунда верирди.

Шаигин 1927-чи илдә яздығы «Илдырым» драмынын мөвзуу кечмишдән алынса да, мөвзуун һәлли мүасир һәятла яхындан сәсләширди. П'есдә ики дүшмән чәбһә үз-үзә даянмышдыр: сәбр касасы түкәниб өз гуртулушу уғрунда мүбаризәйә галхышан әмәкчи күтлә вә бундан һиддәтә кәлиб даһа да гудузлашан мүлкәдарлыг.

Истисмар чәбһәсинин башчысы Сәфи бәй зүлм вә бәрабәрсизлик үзәриндә гурулмуш әсарәт аләминин типик нүмайәндәсидир. О, кәндлийә гаршы амансыздыр, ган ичән чәлладдыр. Зүлм, гәтл, чинайәт онун даим пешәсидир. Сәфи бәйин вәһшилийи о дәрәчәйә чатыр ки, өз доғма оғлуну өлдүрмәкдән белә чәкинмир.

Истисмар дүнясына гаршы дуран чәбһәнин башчысы Илдырым әсл халг гәһрәманыдыр. О, мүәллим Мирзә Аббас илә бирликдә халгы мүлкәдарларын әлейһинә мүбаризәйә галдырыр вә буна башчылыг эдир. Илдырым өз мүбаризәсиндә барышмаздыр. Өлүм тәһлүкәси, сонсуз тә'гибләр, һәбсләр ону өз йолундан дөндәрә билмир.

П'есин сон пәрдәси совет дөврүндә ваге олур: сосялист ингилабынын гәләбәсиндән сонра Илдырым вә Мирзә Аббас һәбсдән азад эдилир. Халгын кечмиш дүшмәнләрини әдаләт мәһкәмәси чәзаландырыр.

Кәнчлийиндә бир мүддәт Сабунчуда мүәллимлик эдән Шаиг фәһлә һәятыны, саһибкарларын вәһши истисмарчы тәбиәтини, пролетариатын тә'тил вә чыхышларыны шәхсән мүшаһидә этмишди. Бу һагда биз онун хатиратында охуюруг:

«Сабунчуя кәлиб-кедәркән үч-дөрд дәфә ағыр вәзийййәт вә бөйүк тәһлүкәдән гуртулдум. Фәгәт мүәллимлийә олан әшгим о гәдәр гүввәтли иди ки, бу тәһлүкәләр мәни горхуда билмирди. Сабунчу мәктәбинин йолу зәһмәтли олса да, мәнә һәр чәһәтдән бөйүк файдасы олду. Мән бурада нефт фәһләләринин һәяты, әмәйи, дүнякөрүшү, онларын азад һәята олан сөнмәз мейилләрилә таныш олдум, бә'зи фәһлә тә'тилләрини көрдүм ки, бүтүн бунлар да сонралар ярадычылығыма тә'сирсиз галмады».

«Мәктуб етишмәди» һекайәси вә «Әсримизин гәһрәманлары» романында ингилаби һәрәкаты тәсвир этмәк мейли бу тә'сирин нәтичәси иди. Лакин ингилаби һәрәкатын әсл бәдии лөвһәләрини мүәллиф 1940-чы илдә тамамладығы «Араз» романында верә билди.

«Араз» романы Бакы пролетариатынын 1905-чи ил вә иртича дөврүндәки мүтәшәккил мүбаризәсинә һәср эдилмишдир. Романда ингилаби һәрәкатын бир сыра чанлы вә марағлы сәһнәләринин инандырычы бәдии тәсвири вардыр. Бу һәрәкат кортәбии шәкилдә дейил, дүшүнүлмүш план вә програм үзрә апарылыр, она фәһлә синфинин габагчыл дәстәси—болшевикләр партиясы истигамәт верир.

Демәк, гочаман әдиб синфи мүбаризәләр тарихинин мүрәккәб һадисәләрини һәят һәгигәтләринә уйғун олараг верә билмишдир.

Романын баш гәһрәманы Араз ата-бабадан нефтчидир. О, фәһлә синфинин ағыр һәят шәраитинин бүтүн ачылыгларыны дадмыш, фәһлә синфинин мә'руз галдығы истисмарын, әзаб-әзиййәтләрин чанлы шаһиди олмуш, бу һагда дүня көрмүш гоча фәһләләрдән дә чох шейләр эшитмишдир. Буна көрә дә Араз истисмар дүнясына сонсуз кин вә әдавәт бәсләйир. Аразда олан гәтиййәт вә мәтинлик дә бурадан доғур.

Араз, болшевик идеяларынын тә'сирилә ояныб мүтәшәккил мүбаризәйә гошулан азәрбайчанлы фәһләләрин үмумиләшдирилмиш сурәтидир. Нәйин вә кимин уғрунда, нәйә вә кимә гаршы мүбаризә этдийини яхшы билдийи үчүн Араз һәр ишдә әзм вә мөһкәм ирадә илә давраныр. О, мүбаризәдә эһтиятлы һәрәкәт эдир, йолдашларыны да белә олмаға өйрәдир. Араз тәк дейилдир, онун Серйожа, Григор, Азад кими садиг әмәл достлары вардыр. Онларын әлбир мүбаризәси, һәр чүр милли айры-сачкинлийә, әдавәтә дүшмән олмалары болшевизмин тәблиғ этдийи халглар достлуғунун тәзаһүрүдүр. Бунунла да мүәллиф пролетар һәрәкатынын бейнәлмиләл маһиййәтини әкс этдирмишдир.

Романын сонунда иртича азғынлашыр, фәһлә һәрәкатынын башчылары һәбс олунуб сүркүн эдилирләр. Ла-

кин бу, фәһлә һәрәкатынын мәғлубиййәти кими тә'сир бағышламыр, охучу һисс эдир ки, кәләчәкдә гәт'и дөйүшләр баш верәчәк, букүн һәбсханалар күнчүнә атылан гәһрәманлар сабаһ енә дә мүбаризә мейданында көрүнәчәкләр.

«Араз» романы бәдии-сәнәткарлыг чәһәтиндән дә гиймәтли әсәрдир. Романын әһвалатлары ардычыллыгла инкишаф эдәрәк, бир-бирини тамамлайыр. Һадисәләрин арасында гырыглыг, мәнтиги рабитәсизлик йохдур.

Гочаман әдиб дөврүмүзүн сүр'әтли инкишафы илә аяглашмаг, өлкәнин ичтимаи-сияси һәятында иштирак этмәк үчүн варлығы илә чалышыр. 1941-чи илдә фашист гулдурлары мүгәддәс Вәтәнимизә вәһшичәсинә басгын этдикләри заман Шаиг бөйүк совет халгынын зәфәр маһнысына сәс верәрәк язырды:

Чәкил бу торпагдан, эй ханн дүшмән,
Бу совет халгыны яхшы таны сән.
Көз тикмә севимли совет юрдума,
Юрдум архаланыр Гызыл Ордума...
Сталин байрағы чалачаг зәфәр.
Чәкил, эй гаранлыг, ачыл, эй сәһәр.

1945-чи ил майын 9-да бөйүк совет халгынын дүшмән үзәриндә чалдығы чаһаншүмул гәләбә гочаман әдиби илһама кәтирди. О, һәмин күн яздығы «Зәфәр нәғмәси» ше'риндә өз севинчини охучуларла бөлүшдү вә онлара көзайдынлығы верди:

Көзүн айдын, кечә-күндүз йол көзләйән аналар!
Эй кәлинләр, эй бачылар, галхын ки, той-байрам вар!

Гаранлығы парчалайыб шәфәг сачан бу сәһәр,
Көзайдынлыг верир бизә, кәтирмишдир хош хәбәр:

Чыхды ясдан, фәлакәтдән бөйүк совет торпағы,
Сәадәтлә далғаланыр шанлы зәфәр байрағы.

Совет һакимиййәти илләриндә Шаиг ушаглар үчүн чохлу п'есләр, поэмалар, шеирләр вә һекайәләр язмышдыр. Әкәр ингилабдан әввәл мәктәбләримиздә ән чох Шаигин дәрсликләри өйрәнилирдисә, ингилабдан сонра

ушаг сәһнәләриндә ән чох онун п'есләри тамашая гоюлмуш вә гоюлмагдадыр. Әдиб ушаглар үчүн яздығы әсәрләрин чохуну Азәрбайчан фолклорунун зәнкин хәзинәсиндән истифадә эдиб ятратмышдыр. Бу әсәрләрин әсас руһуну ана Вәтәни сонсуз мәһәббәтлә севмәк, онун йолунда даим фәдакар мүбаризәйә һазыр олмаг мотивләри тәшкил эдир.

Шаигин 1939-чу илдә яздығы «Эл оғлу» вә мүһарибә дөврүндә яздығы «Вәтән» п'есләри ушагларымызын патриотизм руһунда тәрбийәләндирилмәсинә аз мүсбәт тә'сир көстәрмәмишдир. Азәрбайчан халг нағылларындан усталыгла истифадә эдән мүәллиф бу п'есләрдә чанлы реализм илә чазибәдар романтиканы үзви сурәтдә бирләшдириб ушагларын психолокиясына вә шүуруна истигамәт верән сүжетләр гурмушдур.

Нағылвары язылмыш «Эл оғлу» п'есинин драматик мүнагишәси зәһмәткеш халгын өз гуртулушу уғрунда апардығы мүбаризә үзәриндә гурулмушдур. П'есин гәһрәманы Эл оғлу атасынын интигамыны алмаг үчүн зүлмкар ханла мүбаризәйә галхышыр. Әввәл Эл оғлу анчаг шәхси интигам һаггында дүшүнүр, лакин сонра бу һисс үмумхалг интигамы һиссинә чеврилир вә о, дүшмәнлә горхмаз бир халг гәһрәманы кими вурушуб мүбаризәдә галиб кәлир.

П'есдәки Гары хәтти, онун Эл оғлуна вердийи сеһирли чубуг вә түтәклә әлагәдар олан һадисәләр әсәрин реализмини һеч дә зәифләтмир. Нағылларымыздан кәлән, халгын гүдрәтини вә зәкасыны тәмсил эдән бу үнсүрләр Эл оғлунун мүбаризәсинә никбин романтика ашылайыр вә тамашачылары өзүнә чәлб эдир.

«Вәтән» п'еси дә эйни руһда язылмышдыр. П'есин баш сурәти Элман да Эл оғлу кими доғма халг илә бағлы бир икиддир. Онун Вәтән символу олан Дүня көзәлини хилас этмәк үчүн көстәрдийи рәшадәт, Гудуз шаһла мүбаризәси һәгиги гәһрәманлыг дастаны кими сәсләнир.

Һөрмәтли мүәллим вә севимли язычымыз Абдулла Шаигин 75 яшы тамам олур. Лакин о, гочалмамышдыр, онун нәчиб үрәйи әмәк эшгилә дөйүнүр, о енә дә чошғун һәвәслә языб ярадыр, кәнч нәслин коммунист тәрбийәсинә фәал көмәк эдир.

Редактору: **ЮСИФ ШИРВАН.**

Чәмиййәтин редактору: **Ш. Б. МЕЛИК-ЕГАНОВ.**

Корректору: **Һ. АХУНДОВ.**

Чапа имзаланмышдыр, 8/II-1956-чы ил. Кағыз форматы $84 \times 108^{1}/_{32}$=0,35, кағыз вәрәги, 1,15 чап вәрәги.

ФГ 07122 Сифариш № 2496 Тираж 5300

Бирләшмиш нәшрийят мәтбәәси, Бакы, Сталин проспекти, 137

Гиймәти 50 гәпик

894-362 09
3-24

Азербайджанская ССР
Общество по распространению политических и научных знаний

Член Общества
Абас ЗАМАНОВ

АБДУЛЛА ШАИК

(на азербайджанском языке)

Баку—1956